

- ³⁹ Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 13, спр. 774, арк. 62 зв. – 63.
- ⁴⁰ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 г. – Одесса, 1900. – С. 266–267; Держархів Одеської обл., ф. 765, оп. 1, спр. 10, арк. 280–280 зв.
- ⁴¹ Адрес календарь Одесского градоначальника на 1901 г. ... – С. 267.
- ⁴² РДА, ф. 472, оп. 43, спр. 110, арк. 11.
- ⁴³ Хамула Д. В. Образ Диониса-винограда в античной коропластике // http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhDADM/2008-8/08kdvdas.pdf
- ⁴⁴ Маврогордато Петро // Енциклопедія українознавства: В 11-и т. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1426.
- ⁴⁵ Peter Mavrogordato // <http://partners.academic.ru/dis.nst/dewiki/1108958>
- ⁴⁶ Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 13, спр. 467, арк. 24 зв.–25.
- ⁴⁷ Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська. – К., 1993. – С. 41.
- ⁴⁸ Держархів Одеської обл., ф. 35, оп. 1, спр. 27033, арк. 7.
- ⁴⁹ РДА, ф. 1343, оп. 40, спр. 3106 а, арк. 1.
- ⁵⁰ Держархів Одеської обл., ф. 35, оп. 1, спр. 25964, 27033, 28041.
- ⁵¹ Там само, ф. 4, оп. 1 а, спр. 394 а.
- ⁵² Греки Одессы ... – Ч. II: 1834–1852. – С. 172–173.
- ⁵³ Там само. – С. 172–173, 242–243.
- ⁵⁴ Μπελοουσοβα Α. Op. cit. – Σ. 74.
- ⁵⁵ Греки Одессы ... – Ч. II: 1834–1852. – С. 242–243.
- ⁵⁶ Там само. – Ч. I: 1800–1831. – С. 156–157.
- ⁵⁷ РДА, ф. 1343, оп. 39, спр. 4022, арк. 2, 11 зв.–12.
- ⁵⁸ Греки Одессы ... – Ч. II: 1834–1852. – С. 174–175.
- ⁵⁹ Там само. – Ч. I: 1800–1831. – С. 156–157.
- ⁶⁰ Держархів Одеської обл., ф. 2, оп. 8, спр. 1221, арк. 11–11 зв.
- ⁶¹ Греки Одессы ... – Ч. IV: 1875–1891. – С. 230–231.
- ⁶² Там само. – С. 230–231, 246–247.
- ⁶³ Там само. – Ч. III: 1853–1874. – С. 202–203.
- ⁶⁴ Там само. – Ч. II: 1834–1852. – С. 298–299, 60–61.
- ⁶⁵ Там само. – Ч. IV: 1875–1891. – С. 246–247.
- ⁶⁶ Там само. – Ч. V: 1802, 1892–1906. – С. 262–263.
- ⁶⁷ Там само.
- ⁶⁸ Там само.
- ⁶⁹ Там само. – Ч. VI: 1907–1920. – С. 264–265.
- ⁷⁰ Там само. – Ч. I: 1800–1831. – С. 104–105.
- ⁷¹ Argenti P. Op. cit. – V. 2. – P. 90.
- ⁷² Μπελοουσοβα Α. Op. cit. – Σ. 59–61.
- ⁷³ Греки Одессы... – Ч. III: 1853–1874. – С. 80–81.
- ⁷⁴ Там само. – Ч. V: 1802, 1892–1906. – С. 114–115.
- ⁷⁵ Держархів Одеської обл., ф. 37, оп. 13, спр. 437, арк. 63 зв.–64.
- ⁷⁶ Греки Одессы... – Ч. III: 1853–1874. – С. 122–123.
- ⁷⁷ Держархів Одеської обл., ф. 1, оп. 190, спр. 96, арк. 154–160.
- ⁷⁸ Там само, ф. 37, оп. 13, спр. 190, арк. 208 зв.–209.
- ⁷⁹ Греки Одессы ... – Ч. II: 1834–1852. – С. 240–241.
- ⁸⁰ Там само.
- ⁸¹ Там само.
- ⁸² Там само. – С. 196–197, 206–207.
- ⁸³ Держархів Одеської обл., ф. 17, оп. 1, спр. 57, арк. 259–259 зв.
- ⁸⁴ Там само, спр. 88, арк. 155–158 зв.
- ⁸⁵ Там само, ф. 1, оп. 190, спр. 96, арк. 204.
- ⁸⁶ Томазов В. Матвій Феодорович Маврогордато: меценатська діяльність ...; *Він же*. Рід Маврогордато (гілка Нікола) на Півдні Російської імперії: історико-просопографічне дослідження // Укр. іст. журнал. – 2010. – № 2. – С. 235–245.

УДК [930.1+94(438+474.5)]«13»

Гриневиц Тарас

КРЕВСЬКА УНІЯ В ДИСКУСІЯХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ МІЖВОЄННОГО ЧАСУ

У статті проаналізовано погляди польських істориків міжвоєнного періоду на Кревську унію польської та литовської держав 1385 р., перебіг дискусії щодо питань причин унії, умов її укладення, впливу на українські землі та наслідки для долі Великого князівства Литовського та Королівства Польського. Виявлено еволюцію поглядів на унію серед польських науковців та її зумовленість суспільно-політичними реаліями II Речі Посполитої.

Ключові слова: унія, Велике князівство Литовське, Королівство Польське, приєднання, інкорпорація.

В статті проаналізовані взгляды польских историков межвоенного периода на Кревскую унию польско-го и литовского государств 1385 г., ход дискуссии по вопросам причин унии, условий её заключения, влияния на украинские земли и последствия для судьбы Великого княжества Литовского и Королевства Польского. Выявлена эволюция взглядов на унию в среде польских ученых, ее обусловленность общественно-политическими реалиями II Речи Посполитой.

Ключевые слова: уния, Великое княжество Литовское, Королевство Польское, присоединение, инкорпорация.

The article analyzes the views of Polish historians of the interwar period in Kreva union of the Polish and Lithuanian State in 1385. We study the debate on the causes of union, the conditions of its conclusion, the impact on Ukrainian territory and the implications for the fate of the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland. It was found the evolution of views on union among Polish scientists, its conditionality of social and political realities of interwar Poland.

Key words: union, The Grand Duchy of Lithuania, Kingdom of Poland, accession, incorporation.

© Гриневиц Тарас, 2010

Для міжвоєнної польської історичної науки однією з найбільш обговорюваних була проблема унії Великого князівства Литовського та Королівства Польського. В її центрі перебувала Кревська унія як акт, що став основою тривалого процесу об'єднання цих держав. Інтерес до неї значною мірою посилювався популярністю серед польських інтелектуалів першої третини ХХ ст. так званої «Ягеллонської ідеї» з її вихідною тезою про побудову на Центрально- та Східноєвропейських просторах багатонаціональної держави на чолі з польським народом на засадах верховенства права, демократії, братерства та спільного устремління до цивілізаційного прогресу. Польські мислителі, апелюючи до ідеалізованої «держави загального благополуччя та злагоди» епохи панування династії Ягеллонів, закликали до її відродження у міжвоєнний час.

У свою чергу, й українські історики, як одні з чільних ідеологів національного руху, велику увагу приділяли проблемам польсько-литовських уній. Адже з їхнім періодом дослідники пов'язували зламні події завершення давньоруської епохи та остаточне виокремлення українського народу зі східнослов'янської етнічної спільноти. Проте з іншого боку, саму унію останні здебільшого розглядали як акт поневолення українського народу, що перервав процес його державного будівництва та самостійного політичного і культурного життя. Українські історики розглядали Велике князівство Литовське як продовжувача історичної традиції Київської Русі і наголошували на повній культурній домінації руського елементу в усіх сферах його життя. Тому вони часто не шкодували темних фарб у змалюванні процесу приєднання литовсько-руської держави до Польщі та вважали Кревську унію «засудженням на смерть повного життя політичного організму»¹.

З інших позицій до висвітлення польсько-литовських унійних процесів підходили польські історики. Попри їх значний інтерес до окресленої проблематики у зв'язку з політичними проектами відновлення польської державності у вигляді нового федеративного утворення на базі народів колишньої І Речі Посполитої, дослідження по-жвавлювались також і як реакція на праці українських науковців. Тому проблема унійних процесів викликала значну кількість досліджень як у польській, так і в українській історичній науці, що в свою чергу викликали гарячі дискусії між представниками обох національних історичних шкіл.

Важливою проблемою для дослідників процесу об'єднання Великого князівства Литовського та Польського Королівства було з'ясування причин укладення унії 1385 р. Для О. Халецького найважливішою спонукою їхнього поєднання була необхідність урегулювання суперництва за руські землі. На думку дослідника, саме ця обставина передусім з'явилася у мотивації польських політичних еліт при зміні курсу на зближення з Литвою. Як один із можливих проєктів такого вирішення проблеми розглядалася ідея одруження однієї з дочок Казимира III з одним із князів Коріатовичів, який мав би отримати в спадок трон Польщі².

У польській науці започатковано дискусію щодо питання про польську чи литовську ініціативу укладення шлюбу Ягайла та Ядвіги і, відповідно – унії Литви та Польщі. Думку щодо польської ініціативи в польській історіографії другої половини ХІХ ст. відстоювали Ю. Шуйський³ та С. Смолька⁴. З молодшого ж покоління істориків її підтримував О. Халецький, котрий вказував, що ідея шлюбу зародилася у малопольських панів ще на Серадзькому з'їзді в березні 1383 р.⁵ Слід відзначити, що про польську ініціативу у зближенні з Литвою писав у своїх працях і М. Грушевський⁶.

Натомість прихильником литовської ініціативи був Л. Колянковський⁷. Історик припускав, що ідея об'єднання Литви та Польщі могла з'явитись у брата Ягайла Скиргайла, котрий ще в 1380 р. здійснив подорож в Угорщину і встановив зв'язки з польськими та угорськими політичними колами. Подібно й Г. Пашкевич вважав, що активними ініціаторами та посередниками на початковому етапі переговорів були князі Коріатовичі⁸. С. Закшевський же вказував, що плани унії й одруження Ягайла та Ядвіги могли зродитись лише в середовищі угорських політиків, котрі оточували матір Ядвіги Єлизавету Боснійку. Угорці, на відміну від поляків, були позбавлені емоцій та упереджень і діяли лише згідно з тверезим політичним розрахунком інтересів своєї династії⁹. Треба згадати, що проти таких ідей виступав М. Грушевський, який писав про факти домовленостей між Єлизаветою Боснійкою та Леопольдом Австрійським (батьком Вільгельма) – попереднього претендента на руку Ядвіги¹⁰.

Г. Пашкевич, спираючись на думку хроніста Яна Длугоша, переконував, що шлюб Ядвіги і Ягайла слід віднести до категорії заходів, мотивами здійснення яких було забезпечення мирних відносин між Литвою і Польщею, а також безпеки східних кордонів держави від нападів татар¹¹.

Для польської сторони важливою умовою було повернення численних полонених поляків, яких захопили литовці у своїх набігах на Польщу. Натомість для Литви першочерговим мотивом було здобуття потужного союзника у боротьбі з Тевтонським Орденем¹².

М. Бобжинський основну причину унії вбачав у загрозі експансії на польські землі з боку тевтонських рицарів, найбільш реальним же союзником проти них могла бути тільки Литва. Вчений вважав, що краківські політики схилилися до поглиблення зв'язків з українськими землями, йдучи за традиціями політики Казимира Великого, щоб відкрити собі доступ до теренів південної Русі, «куди віддавна цілу працю держави і суспільства бажали скерувати»¹³. На думку М. Бобжинського, інша важлива мотивація польської сторони пояснювалася відсутністю сильних володарів на троні протягом періоду її територіальної роздробленості. Натомість Литва «могла вважатися щасливою, маючи цілий ряд справжніх великих героїчних князів»¹⁴, які могли тепер проявити свої таланти і на службі Польщі. Відзначимо, що остання теза М. Бобжинського виводилася з його власної концепції про «відсутність особистостей» («brak charakterów») біля польського політичного керма, що, зрештою, й призвело до втрати незалежності.

В. Собеський заявив, що основною причиною унії була потреба простору для колонізації, якого прагнув польський народ¹⁵. На його думку, втративши вихід до Балтійського моря, Польща намагалась здобути для себе нові землі через спроби укладення уній з Чехією та Угорщиною. Проте найбільш реальним та перспективним було територіальне розширення на Схід, котре й було реалізовано в унії з Великим князівством Литовським.

Я. Домбровський вказував, що для Польщі унія давала неоціненні можливості не лише для реалізації своїх претензій щодо українських земель, а й «відкривала такі перспективи імперіальної потуги та експансії на схід, про які до того часу не можна було й мріяти». Однак, особливої ваги дослідник надавав користі, яку отримувала від такого союзу Литва. На його думку, литовська держава могла вижити у важкій боротьбі з Тевтонським Орденем лише завдяки приєднанню її до західного католицького світу. Останнє також мало бути дієвим засобом і для припинення асиміляції литовців у руському середовищі. Я. Домбровський передбачав можливий розкол між поганською Литвою та православною Руссю, що вже скоро могла перестати толерувати навіть

номінальну зверхність язичникам. Ці тенденції заохочувалися московськими Рюриковичами, які оголосили себе претендентами на усі землі давньої Русі¹⁶.

Такі акценти дослідників на добровільності та взаємовигідності укладення унії для польської та литовської держав були зумовлені популярністю в польських інтелектуальних колах першої третини ХХ ст. постулатів «ягеллонської ідеї». З нею вчені пов'язували концепції побудови на просторах Центральної та Східної Європи держави міжнаціональної злагоди та братерства, в котрій різні народи співпрацюють задля спільного цивілізаційного поступу. Апелюючи до такої ідеалізованої держави Ягеллонів, учені та політики конструювали моделі побудови нової федералістичної держави з народів, що входили у І Річ Посполиту.

Багато уваги польські дослідники присвятили обговоренню форми об'єднання Великого князівства Литовського та Королівства Польського. З'ясування статусу та умов, на яких входили у союз обидві держави, мало для польських істориків велике значення у розумінні всього процесу єднання народів. Ф. Конечний у праці «Вітовт і Ягайло» вказував, що згідно з актом Кревської унії Велике князівство Литовське було включено до складу Королівства Польського з усіма його землями. Так було розірвано ленний зв'язок між великим князем і підлеглими йому князями, що тепер мали записатися на вірність безпосередньо польській короні. Не мав також існувати великий князь, роль якого відтепер виконував польський король. Саме ж Велике князівство Литовське зникало як держава¹⁷.

Дослідники по-різному тлумачили термін «applicare», в якому визначалась уся суть нової системи взаємин між Литвою та Польщею. С. Кутшеба зазначив, що це поняття не мало точно означеного правового змісту¹⁸. Він також вважав, що Кревський акт взагалі не можна розглядати як унію, оскільки в ній зобов'язання повинні були брати на себе обидві сторони, тоді як у даному випадку їх брав на себе Ягайло¹⁹. Ще в ХІХ ст. І. Данілович тлумачив поняття «applicare» як «з'єднати». Натомість А. Левицький, С. Смолька, В. Собеський²⁰, М. Бобжинський²¹ – «приєднати». У пізнішій же історіографії дослідники частіше схилилися до таких його тлумачень: «включити» і «приєднати». У цій складній ситуації О. Бальцер висловив думку про необхідність обережності у формулюванні цілих концепцій на єдиному технічному терміні. Дослідник слушно вказував на недостатню роз-

робленість середньовічної урядової мови, коли терміни «мали настільки широку сферу визначень, що в них можна вкласти значення вельми відмінні»²².

У польській міжвоєнній історіографії найпопулярнішою була теза про «включення», «приєднання» («wcielenie») литовської держави до Королівства Польського актом Кревської унії, через що припинилося окреме державне існування Великого князівства Литовського. Такі погляди зокрема підтримували О. Бальцер²³, О. Халецький²⁴, Л. Колянковський²⁵, С. Зайончковський²⁶, Я. Домбровський²⁷. С. Кутшеба вважав, що територія Великого князівства Литовського мала бути включеною до складу Королівства Польського як володіння «правлячої там династії» – отже нащадків Ягайла та Ядвіги, подібно, як це раніше відбулось у випадку з Червоною Руссю²⁸. Для реалізації цього непотрібно було міняти устрій самих литовських та руських земель.

О. Халецький, схиляючись до думки про інкорпорацію Великого князівства Литовського, вважав, що Кревський договір був лише вступним документом, який формально ще не проводив політичних перетворень. Сама ж постанова «приєднання», як вважав дослідник, була «сформульована так загально та лаконічно, що можливі були різноманітні її інтерпретації»²⁹. Осмислюючи цю проблему, С. Закшевський зазначив, що теорії про інкорпорацію Великого князівства Литовського базуються лише на формальній стороні трактатів з їх дослівним трактуванням, що яскраво суперечить фактам, згідно з якими литовська держава ніколи не переставала існувати. Це було спричинено «нечіткістю положень, що взагалі були зайвими з огляду на те, що на чолі обох держав стояв один володар, що регулював їхні відносини в силу своєї влади»³⁰.

Слід згадати, що до подібних висновків доходили й українські вчені. Так, М. Грушевський вважав, що пункт про інкорпорацію земель Великого князівства Литовського до складу Корони як простих її провінцій був продиктований польською стороною послам Ягайла у Креві. Вирішуючи проблему нечіткого формулювання позицій договору, історик намагався встановити їх розуміння поляками на основі змісту присяжних грамот удільних литовських князів, виданих Короні та королівській парі Ягайла та Ядвіги. З іншого боку, вчений вказував на можливе нерозуміння литовською стороною всієї глибини своїх зобов'язань перед Польщею³¹.

Треба відзначити, що польські дослідники у міжвоєнний час розглядали Кревську унію як початкову та невід'ємну частину усього процесу Ягеллонської унії, що завершився Люблінською унією. Схиляючись до тлумачення поняття «ар-рісіаге» як «включення» та «приєднання», вони наголошували на поступовій заміні ідеї інкорпорації Великого князівства Литовського ідеєю його об'єднання з Польщею. На їхню думку, народи та політичні еліти обох держав протягом двох століть зазнали значних взаємовпливів та дійшли до розуміння необхідності саме рівноправного братерського об'єднання, що врешті й було реалізовано у 1569 р.

Польські учені, усвідомлюючи складність розв'язання питання інкорпорації литовської держави, спираючись лише на текст Кревського договору і один термін з нечітким значенням, визнавали, що королеві необхідно було врегулювати процедуру об'єднання обох держав іншими документами. Можливість їх існування дослідив Ян Адамус. Він вказав, що відразу ж після укладення Кревської унії цей акт визначав приєднання Великого князівства Литовського до складу Корони. Проте на підставі того, що ніколи ніхто з королів на такий документ не посилався, дослідник зробив висновок, що його й не існувало, оскільки здійснити акт такої ваги було неможливо лише шляхом видання окремого розпорядження³².

Г. Пашкевич також не віднайшов такого документа. Він вважав, що документами, які *de facto* включили литовську державу до складу Королівства Польського були акти складення князями-Гедиміновичами омажу перед Короною. Вчений дійшов висновку, що в такий спосіб Ягайло хотів оминати видання єдиного документа інкорпорації і «замість себе підставити цілу громаду Гедиміновичів»³³ на випадок розриву з Польщею. Так низка окремих договорів лише частково проводив інкорпорацію і не доводила її до остаточного завершення. Вчений також припускав, що деякі князі могли і не присягнути на вірність Польщі. Це, на думку дослідника, було зумовлено взаємною недовірою сторін і обережністю польської сторони у поглибленні династичного зв'язку.

Відзначимо, що в українській історичній науці М. Грушевський відстоював думку, згідно з якою саме польська сторона була ініціатором приведення до присяги литовських князів та включення у грамоти пункту васальної вірності Польській Короні. Самі ж князі, вважав вчений, «не здавали собі ясно справи з своїх відносин до

Корони і з цього скасування Великого князівства Литовського, котре в цих грамотах містилося»³⁴.

Г. Пашкевич, на відміну від інших польських істориків, вважав, що ідея інкорпорації походила саме від Ягайла. На його думку, великий князь виходив тут із розрахунків оборони литовської держави і хотів залучити до цього поляків. «Ягайло, – писав він, – хотів виробити у своїх нових підданих переконання, що воюючи над Німаном, Двіною чи Дніпром вони обороняють Польщу»³⁵. Лише через створення єдиної держави можна було залучити польські війська до боротьби з Орденем, татарами та Москвою. Самі ж поляки із настороженістю приймали ідею інкорпорації, розуміючи вагомість своїх зобов'язань внаслідок її проведення. Тому факт відсутності єдиного документа інкорпорації було прийнято з польської сторони байдуже³⁶. Саме «через вагання, взаємну недовіру і бажання одностороннього використання другої сторони для власних цілей, була викликана половинчастість вирішення таких найважливіших справ, як проблема інкорпорації та юридичне становище Ягайла в Польщі»³⁷. Слід зазначити, що український історик Д. Дорошенко також відзначав половинчастість у реалізації Кревського договору через незадоволення литовського та руського населення його умовами. Їхній опір, на думку вченого, звів Кревський акт до статусу персональної унії³⁸.

Г. Пашкевич вважав, що «гіпотези про ліквідацію, розчинення державної окремішності Литви в 1386 р. вражають легковажним підходом до реальності»³⁹. Насправді *de facto* литовська держава не переставала існувати і після 1386 р., що було зумовлене глибокими державницькими традиціями і національною гордістю литовців. Це зокрема проявилось у титулі Ягайла «*supremus princeps Lithuaniae, heres et dominus Russiae*», що було дотриманням давньої традиції. Іншим прикладом було правління Скиргайла у Великому князівстві Литовському, котрий від імені брата Ягайла зосередив у своїх руках усю повноту влади великого князя⁴⁰. О. Халецький, відзначаючи, що Скиргайла часто титулювали «великим князем», все ж вважав його «генеральним старостою» Ягайла у Литві, що ніяк не порушувало акту інкорпорації⁴¹. М. Бобжинський твердив, що Ягайло визначив Скиргайла своїм заступником з титулом великого князя, щоб дотримуватись усталених традицій власного політичного устрою на литовсько-руських землях та влади там князів-Гедиміновичів, що зберігали свої спадкові права⁴². Натомість С. Кутшеба схилився до інтерпретації його титулу (*principalis dux*) лише як замісника

Ягайла, а вживання ним титулу «великого князя» вважав самовільним піднесенням особистого престижу князя⁴³.

Інша проблема унійного договору, що жваво обговорювалася дослідниками, стосувалася питання про спадковість чи тільки пожиттєвість володіння Ягайлом короною Польщі. Спосіб його вирішення лежав в основі іншої проблеми – можливості польською стороною в одноосібному порядку розірвати унію, тоді як Литва – за угодою «навечно приєднана», не мала права вирішувати свою долю самостійно. Польща, твердив Ф. Конечний, «може зректись своїх прав щодо Литви, але ніколи Литва сама не може від'єднатися від Корони»⁴⁴. І якщо йти за буквою кревського трактату – коли б Ягайло перестав бути польським королем, він переставав бути й володарем Литви, включеної в Корону.

На думку С. Смольки, Кревська унія 1385 р. мала для Литви не стільки значення для її боротьби з Тевтонським орденом, скільки була вирішальною в її відносинах з Руссю. На його переконання, через поєднання із католицькою Польщею, великі князі втратили можливість повністю об'єднати під своєю зверхністю усі руські землі⁴⁵. Подібно й Ф. Папе зазначив, що через залучення Литви до західної цивілізації, литовські князі відійшли від планів приєднання нових руських територій та боротьби з Москвою за статус «государя всія Русі». Тепер головним завданням стало не розширення кордонів на Схід, а праця по перетворенню вже здобутих східноєвропейських теренів у дусі західноєвропейських політичних та культурних традицій⁴⁶.

На думку О. Халецького, Кревська угода внесла суттєві корективи у взаємини між Руссю, Литвою та Польщею. Він вважав, що внаслідок переходу Ягайла на польський трон автоматично руйнувалися династичні зв'язки руських земель із Литвою. Кревській акт, на його думку, приєднував «Литву і Русь», а не цілість «Великого князівства», що засвідчує їх існування як окремих, відмінних у політичному устрої частин⁴⁷. На відміну від «Литви», що була під безпосередньою владою Ольгерда і Кейстута, та їхніх нащадків – Ягайла та Скиргайла, землі Русі мали інший устрій⁴⁸. На чолі кожної з руських земель стояв князь, спочатку з місцевої династії, а пізніше – замінений на представника роду Гедиміна. Самостійність і сила руських удільних князів значною мірою базувалася на традиції існування власної державності в кожному окремому князівстві.

З укладенням Кревської угоди постало питання процедури входження руських земель до складу Корони. Найбільш реальним вбачався варіант безпосереднього включення Русі до Корони, оскільки вона була підпорядкована особі великого князя, що ставав польським королем, а не була безпосередньою частиною Великого князівства Литовського як політично-адміністративної одиниці. В такий спосіб, як наголошував О. Халецький, могла постати унія трьох народів – поляків, литовців та русинів⁴⁹. Це навіть оформилось в особливу «триалістичну концепцію держави Ягайла»⁵⁰.

Інший важливий пункт Кревського договору, на який польські дослідники звертали багато уваги, торкався положення про прийняття католицтва. Згідно з ним усі мешканці «справжньої Литви» мали сповідувати католицьку віру – ані князь, ані простолюдин не мали належати до поганства чи православ'я. Православним натомість дозволялося вільно сповідувати і поширювати свою віру на землях литовської Русі. Також і князі з роду Гедиміновичів, що перейшли у православ'я, надалі могли бути православними і зберігати свої руські уділи. Натомість у Литві православні Гедиміновичі втрачали свої уділи. На думку Ф. Конечного, це було ударом по православних представниках роду, які, втративши свої литовські уділи, значно послаблювали політичні впливи і можливі претензії на верховну владу, будучи усунуті на руську периферію. Такий удар у першу чергу був спрямований проти православного Вітовта як головного претендента на верховну владу. Втім, прагматичний розрахунок перед загрозою втрати литовських волостей підштовхнув останнього до переходу в католицтво⁵¹. З іншого боку, Ф. Конечний висловлював припущення, що Вітовт ніколи не відвертався від східного християнства і виступав у своїх відносинах із руським населенням як православний. Про це, на його думку, свідчило вживання князем у документах імені Олександр, під яким він був охрещений в 1380 р., а не нового католицького імені Віганд⁵². Г. Пашкевич припускав, що окрім прагматичних розрахунків Вітовта, його перехід у католицтво мав «глибші мотиви, що цілком виявились у його пізнішому правлінні – турбота про збереження етнічної ідентичності Литви у стосунку до Русі»⁵³. Адже, на думку вченого, литовський народ перебував під загрозою розчинення в руській православній масі.

Г. Пашкевич також вважав, що Ягайло не вирізнявся особливою наполегливістю в питан-

ні навернення литовців у католицтво. Як не дивно, в оточенні Ягайла головну роль почали відігравати не його брати-католики, а православні князі Скиргайло троцький, Володимир київський, Корибут новгородський⁵⁴. Осмислюючи цю проблему, О. Халецький вказував, що зі встановленням свободи віросповідання для православних на руських землях було пов'язане «збереження традиційної автономії» для цих країв. Залежність же їх, на думку дослідника, мала виявитись у присязі удільних князів на вірність польському королю та королеві⁵⁵.

Одним із найважливіших наслідків Кревської унії Г. Пашкевич вважав зміну в становищі литовських князів. На його думку, їхній правовий статус значно погіршувався і відходив від принципів солідарного правління усіх представників роду Гедиміна. Втім, це значно зміцнювало позицію великого князя і зменшувало можливість вступу когось із князів на шлях боротьби за верховну владу⁵⁶.

О. Халецький також відзначив тенденцію до зміни політики Ягайла щодо удільних південно-руських князівств. На його думку, Русь мала складатись із рівнозначних ленних володінь, що виявилось у звільненні низки дрібних волинських князів з-під зверхності Федора Любартовича як спадкового найпотужнішого князя та сеньйора на Волині⁵⁷. Вібулися також і певні зміни в територіальній належності руських земель, зокрема, спірних між Литвою та Польщею теренів давнього спадку після Болеслава-Юрія Тройденевича, чого особливо домагалися польські пани. Так, в 1388 р. відібрана у Федора Любартовича луцька земля була віддана під безпосереднє управління польських коронних старостів, а в 1392 р. вона отримала такі ж привілеї як і львівська земля, що забезпечувало тісний зв'язок їх як за часів Романовичів, але вже під зверхністю польських королів⁵⁸.

Важливі спостереження щодо оцінок Кревської унії в різних національних історіографіях висловив Л. Колянковський. Учений зазначав, що як російська, так і українська історична наука в особі В. Антоновича та М. Грушевського, трактували Кревській договір як «раптовий і штучний кінець литовської держави, що чудово розвивалась, і вважали його справжньою історичною катастрофою її державності»⁵⁹. Такі погляди, вказував він, були зумовлені трактуванням українськими та російськими істориками Великого князівства Литовського як продовжувача історичної та культурної традиції Київської Русі. Тому оцінки української

науки «виникали із руської, а не тодішньої литовської державної потреби». Дослідник вважав, що литовському народу, про інтереси якого передусім і дбав Ягайло, необхідно було забезпечитись від нищівної експансії Тевтонського Ордену та асиміляції в масі руського населення. Тому лише поляки могли надати литовцям військову допомогу у боротьбі з хрестоносцями, а запозичена з Польщі латинська культура створила альтернативу русько-православним цивілізаційним впливам.

До подібних висновків доходив і Я. Фіялек, котрий вважав, що із наверненням у католицизм, литовський народ зміг зберегти свою народну мову. На його думку, католицька церква намагалась промовляти до широких мас народу рідною їм мовою і таким способом плекала традицію вживання литовської мови, що й вберегло її від зникнення⁶⁰. В такому ж дусі писав Я. Якубовський: «із наверненням у католицизм литовський народ почав розвивати самостійну культуру у колі цінностей західної цивілізації». Так, саме через зв'язки з Польщею сформувалась особлива «польсько-білоруська», як називав її дослідник, мова, на якій почала розвиватись багата литовська літературна традиція. Особливу увагу вчений надавав розвитку литовської історіографічної традиції, започаткованої за панування Вітовта. У ній Я. Якубовський вбачав приклад формування власної литовської культури, що чітко усвідомлювала свою етнічну ідентичність та переймала інтелектуальні практики Заходу, з іншого боку – яскраво відрізнялась від руської культурної традиції⁶¹.

Отже, проблема генези та реалізації ідеї Кревської унії посідала вагомим місце серед зацікавлень польських істориків у міжвоєнний час. При дослідженні її вчені особливий акцент робили на добровільному взаємовигідному характері об'єднання польського та литовського народів. На таку пояснювальну модель помітно вплинули відроджені у міжвоєнний час цінності «Ягеллонської ідеї», що своїм осердям мала міфологізовані уявлення про польсько-литовську державу династії Ягеллонів як об'єднання на засадах міжнаціональної злагоди та братерства, верховенства права і демократії. Підносячи жертвність польського народу, вказувалося, що Кревська унія значно сприяла цивілізаційному поступу всіх етносів східноєвропейського регіону, передусім, литовців та українців. Останнє було покликано слугувати ідеологічним підґрунтям для відродження у міжвоєнний час ідеї про цивілізаційну місію Польщі як «опікунки» своїх

«менших» сусідів та заборона християнського Заходу перед комунізованою більшовицькою Росією. В цьому відверто проглядалися амбіції молоді польської держави знайти себе в нових геополітичних реаліях міжвоєнної Європи, заявивши свої права на регіональне лідерство.

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4: XIV–XVI віки. Відносини політичні. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 137.

² Halecki O. Dzieje Unii Jagiellońskiej. – Kraków, 1919. – Т. I. – С. 84–93.

³ Szujski J. Ludwik węgierski i bezkrólewie po jego śmierci. – Warszawa, 1882. – С. 167–168.

⁴ Smolka S. Rok 1386. W pięciowiekowej rocznicy. – Kraków, 1886. – С. 94.

⁵ Halecki O. Dzieje Unii Jagiellońskiej... – С. 96.

⁶ Грушевський М. Історія України-Руси... – С. 126–127.

⁷ Kolankowski L. Dzieje Wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów. – Warszawa: Skład Główny: Kasa im. Mianowskiego, 1930. – Т. I: 1377–1499. – С. 268.

⁸ Paszkiewicz H. O genezie i wartości Krewa. – Warszawa, 1938. – С. 205–207.

⁹ Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne. – Т. 2. – Львів: Wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1936. – С. 190.

¹⁰ Грушевський М. Історія України-Руси... – С. 131.

¹¹ Paszkiewicz H. O genezie i wartości Krewa... – С. 216–217.

¹² Ibid. – С. 231.

¹³ Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. – Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. – Т. I. – С. 201.

¹⁴ Ibid. – С. 204.

¹⁵ Sobieski W. Dzieje Polski. – Т. I: Do roku 1696. – Warszawa: Wydawnictwo Zorza, 1938. – С. 113.

¹⁶ Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. – Kraków: Universitas, 1995. – Т. 2: Od roku 1333 do 1506. – С. 219–221.

¹⁷ Koneczny F. Jagiełło i Witold. – Львів: Nakładem autora, 1893. – Cz. I: Podczas Unii Krewskiej (1382–1392). – С. 33.

¹⁸ Kutrzeba S. Dyskusja nad referatem St. Zakrzewskiego // Pamiętniki V Powszechnego Zjazdu Historyków polskich w Warszawie. – Львів: Nakładem Polskiego Towarzystwa Historycznego, 1931. – Cz. II: Protokoły. – С. 73.

¹⁹ Kutrzeba S. Unia Polski z Litwą // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. – Kraków, 1914. – С. 458.

²⁰ Sobieski W. Dzieje Polski... – С. 114.

²¹ Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie... – С. 208.

²² Balzer O. Stosunek Litwy do Polski // Pisma pośmiertne. – 1937. – Т. III. – С. 253.

²³ Balzer O. Istota prawna zależności książąt litewsko-ruskich w dobie 1386–1398. – Львів, 1921. – С. 202.

²⁴ Halecki O. Wcielenie i wznowienie państwa litewskiego przez Polskę // Przegląd historyczny. – 1917–1918. – Т. I. – С. 17.

²⁵ Kolankowski L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów... – С. 33–34.

²⁶ Zajączkowski S. Witold, wielki książę litewski // Ateneum Wileńskie. – 1930. – Т. VIII. – С. 458.

- ²⁷ *Dąbrowski J.* Dzieje Polski średniowiecznej... – S. 234.
²⁸ *Kutrzeba S.* Unia Polski z Litwą... – S. 479–481.
²⁹ *Halecki O.* Dzieje Unii Jagiellońskiej... – S. 115.
³⁰ *Zakrzewski S.* Zagadnienia historyczne... – S.192.
³¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси... – С.130.
³² *Adamus J.* Państwo litewskie w latach 1386–1398 // Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400 rocznicy wydania I Statutu Litewskiego. – Wilno, 1935. – S. 13–17.
³³ *Paszkievicz H.* O genezie i wartości Krewa... – S. 249–250.
³⁴ *Грушевський М.* Історія України-Руси... – С. 135.
³⁵ *Paszkievicz H.* O genezie i wartości Krewa... – S. 258.
³⁶ *Ibid.* – S. 259.
³⁷ *Ibid.* – S. 260.
³⁸ *Дорошенко Д. І.* Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – С. 109.
³⁹ *Paszkievicz H.* O genezie i wartości Krewa... – S. 252.
⁴⁰ *Ibid.* – S. 254–256.
⁴¹ *Halecki O.* Dzieje unii Jagiellońskiej... – S. 122.
⁴² *Bobrzyński M.* Dzieje Polski w zarysie... – S. 208.
⁴³ *Kutrzeba S.* Unia Polski z Litwą... – S. 475.
⁴⁴ *Koneczny F.* Jagiełło i Witold... – S. 34.
⁴⁵ *Smolka S.* Rok 1386... – S. 96–97.
⁴⁶ *Papee F.* Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. – T. I: Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1903. – S. 34–35.
⁴⁷ *Halecki O.* Wcielenie i wznowienie państwa litewskiego przez Polskę... – S. 6–7.
⁴⁸ *Ibid.* – S. 10.
⁴⁹ *Ibid.* – S. 14–15.
⁵⁰ *Halecki O.* Dzieje Unii Jagiellońskiej... – S. 123.
⁵¹ *Koneczny F.* Jagiełło i Witold... – S. 36–37.
⁵² *Koneczny F.* Vitoldiana. – Wilno: Zakłady graficzne «Znicz» w Wilnie, 1931. – S. 2.
⁵³ *Paszkievicz H.* O genezie i wartości Krewa... – S. 170.
⁵⁴ *Ibid.* – S. 223–224.
⁵⁵ *Halecki O.* Historia Polski. – Lublin, 1992. – S. 72.
⁵⁶ *Paszkievicz H.* O genezie i wartości Krewa... – S. 257.
⁵⁷ *Halecki O.* Dzieje Unii Jagiellońskiej... – S. 124–125.
⁵⁸ *Ibid.* – S. 137.
⁵⁹ *Kolankowski L.* Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów... – S. 36.
⁶⁰ *Fijałek J.* Kościół Rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypospolitej // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. – Warszawa; Lublin; Łódź; Kraków: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1914. – S. 332–333.
⁶¹ *Jakubowski J.* Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską. – Warszawa, 1912. – S. 15–22.

УДК 94(477)+342.1(476)-054.57

Лин Дмитрий, Лебедева Валентина

СОЦИО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАИНСКОГО МЕНЬШИНСТВА В СОСТАВЕ НАСЕЛЕНИЯ БЕЛАРУСИ

У статті комплексно розглянуто проблеми відтворення українського населення, яке проживає на території Республіки Білорусь. Проаналізовано динаміку чисельності українців, особливості їхнього регіонального розселення по території країни, вікову і соціально-економічну структури, питання народжуваності, укладання шлюбів, смертності тощо.

Ключові слова: українці, національні меншини, перепис населення, соціо-демографічний аналіз.

В статье комплексно рассмотрено проблемы воспроизведения украинского населения, которое проживает на территории Республики Беларусь. Проанализированы динамика численности украинцев, особенности их расселения по регионам страны, возрастная и социально-экономическая структуры, вопросы рождаемости, заключения браков, смертности, культурного развития и т. д.

Ключевые слова: украинцы, национальные меньшинства, перепись населения, соціо-демографический анализ.

The article deals with the problems of reconstruction of the Ukrainian population living in the territory of the Republic of Belarus. There is analyzed the dynamics of number of Ukrainian, features of their regional settlement on the territory of the country, age and socio-economic structure, the matters of birth, mortality and so on.

Key words: Ukrainians, national minorities, population census, socio-demographic analysis.

Общая характеристика представителей украинской национальности, проживающих на территории Беларуси. По данным переписи населения 1999 г. примерно пятую часть жителей Беларуси (18,78 %) составляли представители некоренной национальности. Из них к статистически значимым можно отнести только четыре: русских, поляков, украинцев и евреев¹. Отметим, что в 1959 г. долевые численности этих нацио-

нальностей в общем составе населения республики составляли: русские – 8,19 %, поляки – 6,69 %, евреи – 1,86 % и украинцы – 1,65 %. Далее с большим отставанием по уровню численности следовали татары (0,11 %) и литовцы (0,10 %). В последующий период численность русских и украинцев неуклонно росла и по дан-

© *Лин Дмитрий, Лебедева Валентина, 2010*